

Eser, genel olarak İslâm dininin inanç, ibadet, ahlâk, siyaset, adalet, ilim ve medeniyet bakımından ne gibi yenilikler getirdiğini, insanlığın fikrî seviyesini nerele kadar yükselttiğini, insan hakları ve özellikle kadınlara ne gibi haklar kazandırdığını ele almakta, böylece İslâm'ın bir portresini çizmektedir. Gaye, adı geçen kilisenin sorularını cevaplandırmak olduğu için tafsilâta yer vermeden İslâm hakkında genel bir fikir verilmesine dikkat edilmiştir.

Müellif, eserin yarısına yakın kısmını oluşturan muhtevalı giriş kısmında, daha sonra ele alacağı konulara zemin hazırlamak üzere belli başlı dinlerin ortaya çıkışını, peygamber ve önderlerinin yetiştikleri ortamı, başarılarını, bu arada Hz. Muhammed'in bunlar arasındaki seçkin yerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Girişin devamında, dinin esaslarına inanma konusunda aklın değeri, ferdi sorumluluk ve vicdan hürriyeti, kimsenin başkasının suçunu yüklenemeyeceği, İslâm'ın hedeflerinden birisinin de barış ve güvenliğin sağlanması olduğu, İslâm'ın teklif ve hükümlerinin her zümre ve tabakaya adalet ilkeleri içinde tevcih edildiği, İslâm'da ruh ile bedene, dünya ile âhirete dengeli bir şekilde önem verildiği, vicdanlara ancak takvâ ve yüce Allah'ın murakabesi inancının yön verebileceği, İslâm davetinin cihanşümül oluşu, İslâm'daki tanrı kavramının özellikleri, İslâm'ın bütün kitap ve peygamberlere inanmayı gerekli gördüğü, İslâm'da kişinin irade hürriyeti bulunduğ, İslâm'ın kardeşlik, eşitlik, birlik ve beraberliğe ne kadar önem verdiği üzerinde durulmaktadır.

Abdülaziz Çavuş, bu genel bilgilerden sonra soruların cevaplarına geçmekte ve ilk sorunun cevabı olarak İslâm dininin özündeki tevhid ve doğruluğu ele almaktadır. Daha sonra ibadete yer vermekte, namaz, oruç, hac ve zekât üzerinde durmaktadır. Bu arada beden temizliği, İslâmî siyasetin temeli olan adalet ve meşveret ilkelerini de ele almaktadır.

"Müslümanlık Fikir ve Hayata Neler Bahsetti" başlığı altında ise yazar İslâm'ın medenî, siyasî ve içtimai öğretmelerinden, müslümanların bilim ve sanata katkılarından söz etmektedir. Kadının dindeki yeri, yaratılışı, medenî haklarının gelişmesi, mülkiyet, miras ve tasarruf hukuku konuları üzerinde de duran müellif İslâm'daki üstün ahlâk ve

edeple ilgili hususları âyetlerle açıklayarak kitabını bitirmektedir.

M. SÜREYYA ŞAHİN

ANIT

Konya'da yayımlanan sanat ve tarih dergisi.

Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği tarafından Şubat 1949-Mart 1964 tarihleri arasında aralıklarla yayımlanan derginin başlığında "Arkeoloji, Folklor, Tarih Dergisi" olduğu belirtilmişse de en baştaki tanıtımda, "Anıt, sahifelerinde en çok tarih ve sanat eserlerinden yani en geniş mânasıyla anıtlarımızdan söz açacaktır" denilmektedir. 19×28 cm. ölçüsünde, kapak dahil yirmi dört sayfa olarak yayına başlayan dergi, bu programa uygun ve dernek başkanı Konya Mevlâna Müzesi müdürü Zekâî Oral idaresinde, 1950 Temmuzunda basılan 19. sayısına kadar düzenli olarak çıkmıştır. Uzunca bir aradan sonra, Tahir Mihçı idaresinde Mart-Nisan 1957'de bir arada basılan 20-21. sayılarla yeniden yayımlanmaya başlayan derginin herkese açık olduğu ve ayrıca, basılan makalelerin İngilizce ve Fransız-

ca özetlerinin de verilmesine çalışılacağı bildirilmektedir. Bu sırada kapak hariç otuz iki sayfaya çıkan *Anıt*, bundan sonra yılda ancak çift numaralı tek sayı halinde yayımlanabilmiştir. 22-23 (Mayıs-Haziran 1958), 24 (Ocak-Şubat 1959) ve 25. (Haziran 1959) sayılarda *Anıt*'ın biçimi değişerek 16×23.5 cm. ölçüsüne inmiştir. Otuz iki sayfalık sayılar böylece devam etmiş, Mart 1964'te çıkan 31. sayıdan sonra da yayını tamamen durmuştur.

Konya tarihi, eski eserleri, mimari anıtları ve folkloru hakkında içinde ciddi araştırmaların yer aldığı dergi, bir bakıma, halkevleri dergileri arasında yazı kalitesi bakımından özel bir yeri olan eski *Konya Halkevi Dergisi*'nin geleceğini sürdürmüştür. İçinde Zeki Oral, Muzaffer Erdoğan, Mehmet Yusufoglu, Tahsin Ünal, Elif Naci, Mehmet Önder, Necati Elgin, Ziya Ceran, Ahmet Önay, Cahit Öztelli, Samiha Ayverdi, Süheyl Ünver, Abdülkadir Karahan, Feyzi Halıcı, Ahmet Ateş ve Yılmaz Önge'nin Konya'nın Türk devrindeki çeşitli eski eserlerine dair araştırma makaleleri bulunan *Anıt*, yabancı dillerde özetler konulacağı hakkındaki programını gerçekleştirilememiştir.

Türk sanat tarihine dair yeteri kadar bilinmeyen veya tanınmayan birçok mimari eseri veya küçük sanat eserini güzel incelemeler halinde meraklılarına sunan ve Konya'nın kültür faaliyetini aktiren bu güzel ve faydalı derginin yayın âleminde çekilmesi büyük bir kayıp olmuştur.

SEMAVİ EYİCE

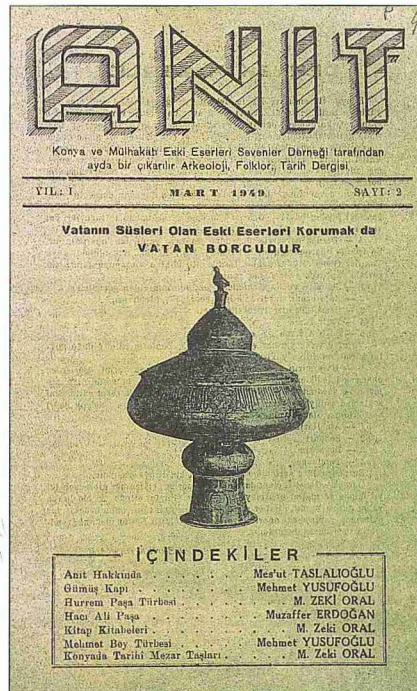
ANKA

(الانكا)

İslâm tasavvuf ve sanatında anka veya sîmurg, halk arasında zümrüdüanka adlarıyla anılan efsanevi kuş.

Araplar'ın ankâ, İranlılar'ın sîmurg adını verdikleri, Türkçe'de ise her iki şekliyle birlikte zümrüdüanka (sîmurg u ankâ) olarak da adlandırılan Ön Asya efsanelerindeki bu kuş, pek çok kaynakta birlikte ele alındığı Batı'daki Eski Mısır kökenli phoenix ve İslâmî çevrelerdeki hümâ / devlet kuşundan tamamen, Hint mitolojisindeki garuda ile Altay mitolojisindeki çift başlı kartaldan ise kısmen farklı özelliklere sahiptir. Bu efsanelere göre Kafdağı'nın tepesinde direkleri aba-

Anıt dergisinin 2. sayısının kapağı

noz, sandal ve öd ağacından yapılmış köşk benzeri bir yuvada yaşayan ankanın başı, yassıca burunlu bir köpek (yirtıcı hayvan) başı gibidir (Esin, s. 350, n. 141). Cüssesi ise çok iri olup "uçtuğu zaman hava kararır" ve "yağmuru mercan olan bir buluta benzer" (İA, X, 653). Uçarken sel sesine veya gök görültüsüne benzer sesler çıkarır. Ayrıca çok parlaktır, bakan gözler kamaşır (sîmurg-ı âteşîner, sîmurg-ı zerrîner "güneş"). İnsanlar gibi düşünür ve konuşur. Çok geniş bilgi ve hünerlere sahiptir; kendisine başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yapar. Tüyleriyle sıvazlayıp yaraları iyi eder. Doğumundan sonra babasının emriyle ormana terk edilen Zâl'i (Rüstem'in babası) o bulmuş ve yuvasına götürerek büyütüp yetiştirmiştir; Anadolu'da ise Keloğlan'ın koruyucusudur. Kafdağı'nı aşabilmek ve göğe yükselmek için ankaya binmek gerekir; Zülkarneyn onunla göğe çıkıp yıldızlara ulaşmıştır. Boynunun çok uzun olduğuna veya boynunda beyaz tüylerden bir halka taşıdığına inanılır.

Anadolu Selçuklu sanatında bazı çift başlı kartal tasvirlerinin boynunda bir halka bulunması (Öney, s. 146, 148, resim 17, 21), bu iki efsanevi kuşun birleştirildiğini ve çift başlı kartalın anka sayıldığını açıkça göstermektedir. Buna paralel olarak eski İran mitolojisindeki saenanın da (sîmurg) "iki çehreli" olduğuna inanıldığı bilinmektedir (İA, X, 654). Yine Bizans ve Anadolu Selçuklu tasvirî sanatlarında görülen "İskender'in kartallar tarafından göğe yükseltilmesi" sahnesinin de (Erginsoy, s. 317) Zülkarneyn-anka motifinden kaynaklandığı ve burada ankanın kartala dönüştürülmüş olduğu aşikârdır. Aynı şekilde garudanın tanrı Vişnu'nun binek hayvanı olması (Chevalier-Gheerbrant, "garuda" md.) ve Altay Şamanizmi'nde de şaman ile kes-

Ankanın prototipi olan Sumerler'in anzu kuşu

tiği kurbanın iki kartal tarafından göklerin âlemine yükseltilmesi (İA, XI, 315), hiç şüphesiz yine anka efsanesinin etkisyledir. İslâm tasavvuf ve edebiyatında ankaya verilen ve bazı kaynaklarda "yutucu, yok edici" şeklinde de yorumlanan muğrib "gurub eden, uzaklaşan, gözden kaybolan" sıfatı, bu efsanevi kuşun gözle görülemeyişiyile ilgilidir ve aynı şekilde çok yüksekten uçtuğu yolundaki inanç da buradan gelmektedir. Bu özelliklerine göre anka ile dünyanın en iri, en yüksekten uçan ve havada en fazla kalabilen (200 gün) kuşu albatros arasında bir benzerlik aramak mümkündür. Anka Hint mitolojisindeki garuda gibi "kuşlar padişahı"dır ve bazı efsanelerde yine onun gibi Kafdağı'ndan başka denizin ortasındaki ulu bir ağacın da tepesinde oturur.

Efsanelerde koruyucu melek kişiliği gösteren bu iyi kalpli ankanın yanı sıra canavar tabiatlı ikinci bir anka daha yer almaktadır. Bu kötü karakterli kuş da yüksek bir dağın tepesinde yaşar ve büyüklüğü "uçan bir dağ"a veya "siyah bir bulut"a benzer. Pençeleriyle pars ve fileri dahi kaldıracaktır. Her biri kendisi kadar büyük olan iki yavrusu vardır; birlikte uçtukları vakit çok büyük bir gölge meydana getirirler (İA, X, 653). İsfendiyyar tarafından, çevresine keskin silâhlar yerleştirilmiş bir savaş arabası ile öldürülmüş ve ölüsü bir ovanın tamamını kaplamıştır.

İslâm kültür çevrelerindeki bu iyi ve kötü karakterli iki anka motifine paralel olarak Ön Asya folklorunun ana kaynağını ve temelini teşkil eden Sumer-Bâbil mitoloji ve efsanelerinde de yine iyi ve kötü karakterli olmak üzere iki "anzu (imduğud / imbaru) kuşu" motifi bulunmaktadır. Gilgames efsanesinde yer alan kötü anzu, tanrıça İnanna'nın (İştar) bahçesindeki mukaddes ağaca musallat olmuş üç kötü yaratıktan biri-

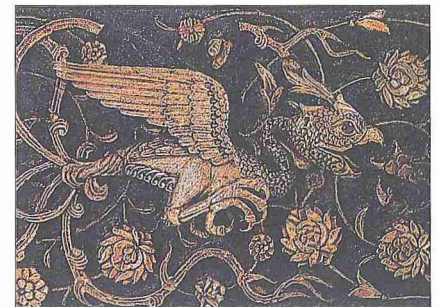
dir ve yavrusuyla birlikte bu ağacın tepesine tünemiştir. Gilgames'in ağacın köklerine sarılan yılanı öldürmesi ve gövdesine yuva yapmış olan vampiri kaçırmayı üzerine o da yavrusuyla birlikte yüksek dağlara doğru uçar (Kramer, s. 198). Köklerine yılan sarılmış ve tepesine iki anzu kuşu tünemiş mukaddes ağaç, Güney Sibirya-Orta Asya mitolojisindeki, kökleri yılan veya ejderle bütünleşmiş ve tepesine çift başlı kartal (yahut bir çift kartal) tünemiş hayat ağacıyla (Öney, s. 153-154, 168-170) tam bir paralellik göstermektedir. Ayrıca kötü karakterli ankanın iki yavrusuyla birlikte yaşamayı gibi kötü anzunun da eşi ve bir yavrusuyla birlikte yaşamayı (Kramer, s. 257) başka bir önemli ortak yanındır. Arslan başlı ve kartal vücutlu olan iyi anzu ise baş tanrı Gök Tanrısı Anu'nun oğlu olup ilâhî gücün tezahürü ve sembolüdür. "Kanatları yağmur bulutları gibi gökyüzünü tamamen kaplayan" bu mukaddes yaratık, alevli nefesiyle insanları yakıp kavuran "göklerin boğası"nı (aşırı sıcaklar) yutarak yok eder ve darda kalan insanların imdadına yetişir (Frankfort, s. 15). Mezopotamya tasvirî sanatlarında arkaları birbirine dönük iki arslan, boğa, yahut geyiğin sağrılarına pençeleriyle basar vaziyette resmedilen iyi karakterli anzu (Parrot, resim 167-a, 187), iyi anka gibi insanlar için bir koruyucu melek hüviyetindedir ve onun gibi tek başına yaşar.

Anka ile anzu arasındaki en önemli ortak özellik, her ikisinin de kanatlarının gökyüzünü kaplayacak kadar büyük olması ve buluta benzetilmesidir. Bu ortak özellik kuşların taşıdıkları isimlerde de ortaya çıkmakta, bu kelimelerin kökleriyle çeşitli türevlerinin "örtü, perde; bulut, havanın kapanması ve yağmurun

Bir fili gagasıyla kapalı anka tasviri (Oriental Miniatures, Tashkent 1980, s. 58; Hâfiz-ı Şirâzî Dîvân'ından, nr. 5734, vr. 218*)

Kanûnî Sultan Süleyman'ın yatağındaki süslemelerden biri anka motifi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine, nr. 2/3776)

çiselemesi" gibi anlamlar ifade ettikleri görülmektedir. Sâmi dillerin hepsinde yer alan 'ank (Akkadca unqu, İbr. ā'nak, Ar. 'unk) kökünün taşıdığı mânalardan bazıları "boyun, boğaz; boynun uzun olması" ile "gerdanlık"tır ve bu mânalardan hareket edilerek de ankanın boynunun uzun olduğuna veya boynunda beyaz tüylerden bir halkanın bulunduğu inanılmıştır. Kelime kökünün diğer mânaları arasında ise, efsanelerde ankanın "göğü karartan bulut"a benzetilmesine ve "göz kamaştıracak kadar parlak" olmasına tam bir uygunluk gösteren "bulut kütesinden koparak yükselen ve güneş ışınları ile parlayan beyaz bulut parçası, rüzgârın tozları havalandırması veya götürüp dağıtması, rüzgârın kaldırdığı toz bulutunun en yüksek kısmı" mânaları yer almaktadır. Öte yandan Sumer-Bâbil efsanelerinde "kanatları yağmur bulutlarına benzetilen" kuşun Sumerce adı imdugud "fırtına" (im "rüzgâr" + dugud "ağır, şiddetli") ve bu kelimenin Akkadca karşılıkları olan anzu ile imbaru da "ufkun iyice seçilemediği zaman yerdeki suyun ufuk hattı (yerle göğün birbirine karışmış hali)" ve "bulut, sis, göğü karartan duman, çisentili hava" anlamlarını taşımaktadır (v. Soden, I, 375; III, 1510).

Yukarıda özetlenen açıklamalardan, semavî olayların mitoloji ile yorumlandığı en eski çağlarda, bereketli yağmur getiren bulutların insan muhayyilesinde yağmur / rahmet meleği şeklinde iyi anzu / anka, felâket getiren fırtına bulutlarının da kötü anzu / anka motiflerini doğurmuş olduğu ve Sumer kökenli bu efsanenin en az 5000 yıllık bir zaman dilimi içinde bütün Ön Asya'ya ve İran üzerinden Orta Asya, Güney Sibirya ve Hindistan'a kadar çok geniş bir bölgeye yayılıp günümüze kadar yaşadığı anlaşılmaktadır.

İki arslanın sağınlarına basan anzu kuşu

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ankâ" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "ankâ" md.; *Kâmus Tercümesi*, "ankâ" md.; Lane, *Lexicon*, "ankâ" md.; Dihhüdâ, *Lûgathnâme*, "ankâ", "sîmurg" md.leri; Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, "ankâ" md.; A. Parrot, *Sumer*, München 1962, s. 155-156, resim 163 B, 165, 167, 187, 188, 239; S. N. Kramer, *The Sumerians*, Chicago 1963, s. 198, 257, 268; H. Frankfort v.dğr., *Before Philosophy*, Maryland 1963, s. 15; v. Soden, *AHW*, I, 375; III, 1510; Ernel Esin, "Kün-Ay (Ay-Yıldız Motifinin Proto-Türk Devriden Hakanlılara Kadar İkonografisi)", VII. T.T. Kongresi. *Bildiriler*, Ankara 1972, I, 350, nr. 141; Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s. 139-172; Ülker Erginsoy, *İslâm Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 317; J. Chevalier — A. Gheerbrant, *Dictionnaire des Symboles*, Paris 1988, "aigle", "anka", "garuda", "phenix", "sîmorg" md.leri; "Ankâ", *TA*, III, 41-42; XXIX, 53; "Ankâ", *İA*, I, 437; V. F. Büchner, "Sîmurg", a.e., X, 653-654; Sâdettin Buluç, "Şaman", a.e., XI, 310-335; Ch. Pellat, "Ankâ", *EJ*² (İng.), I, 509.

SARGON ERDEM

□ TASAVVUF. Kur'ân-ı Kerim'de ve sahih hadis kaynaklarında anka kelimesine rastlanmaz. Ancak tefsirlerde Furkân sûresinin 38 ve Kâf sûresinin 12. âyetlerinde sözü edilen "Ashâbü'r-res" dolayısıyla anka efsanesi ile ilgili bazı rivayetlere kesin olduğu kabul edilmeksizin yer verilmiştir. Meselâ Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ında ilgili âyetler dolayısıyla, Yemen'de Hanzale b. Safvân adlı bir peygamberin kavmi olan Ashâbü'r-res'e anka adlı vahşi bir kuşun musallat olduğu belirtilir. Zemahşerî'nin zayıf rivayet olarak naklettiği bilgilere göre boynunun uzun olması dolayısıyla anka adı verilmiş olan bu kuş bütün kuşların en büyüğü idi. Feth adı verilen bir dağda konaklar, av bulamadığı zaman küçük çocukları kapıp götürürdü. Nihayet Hanzale'nin bedduası ile anka yıldırım çarpmasından ölmüştü (*el-Keşşâf*, III, 92).

Resâ'ilü İhvânî's-Şafâ (II, 293-294), Kazvî'nin *'Acâ'ibü'l-mahlûkât*'ı (s. 281), Demîrî'nin *Hayâtü'l-hayevân*'ı (II, 86-90) gibi daha başka kaynaklarda da anka efsanesine ve onun niteliklerine dair bilgiler mevcuttur. Bunlarda ve benzeri kaynaklarda ankanın bembeyaz olması veya boynunda halka gibi bir beyazlık bulunması dolayısıyla bu adı aldığı, başka bir rivayete göre güneşin doğduğu yerde yaşadığı için ona muğrib ya da muğribe denildiği belirtilir. Avlanmaya çıktığında güneşin battığı mağrib yönüne kaçan kuşları takip edip avladığından ona muğrib, muğribe veya ankâ-ya

muğribe denildiği de söylenir. Efsaneye göre anka her kuştan bir özellik almıştır. Otuz kuşun özelliğini taşıdığı için sîmurg, otuz çeşit rengi bulunduğu için sîreng diye de anılır. Renginin yeşil olduğuna inanıldığı için ona zümrüdüanka da denilmiştir. Ancak bu son adın sîmurg u ankadan geldiği de söylenmektedir. İran destanlarında daha çok sîmurg adıyla anılan ankayı Firdevsî *Şehnâme*'sinde, ünlü İran cengâverleri Zâl'i yetiştiren ve oğlu Rüstem'e yardım eden kuş olarak gösterir. Demîrî'nin anlattığına göre güya Aristó bu hayvanı tasvir ederken karnının öküz karnına, tırnaklarının arslan pençesine benzediğini ve yırtıcı kuşların en büyüğü olduğunu söylemiştir. Aynı yazar Mısır Fâtîmî halifelerinin hayvanat bahçelerinde anka kuşunun da bulunduğu dair bir rivayet nakleder. Efsanevî rivayetlerin çoğu ankanın Hz. Mûsâ, Hanzale b. Safvân ya da Hâlid b. Sinân adlı peygamberlerden birinin yaşadığı dönemde görülen bir kuş olduğu üzerinde birleşirler. Bazı rivayetlerde ankanın dişi olduğu, sonradan kendisine bir eş yaratıldığı ve soyunun türediği de öne sürülür; yine rivayetlerin çoğunda ankanın veya anka türünün dönemin peygamberinin bedduası üzerine ortadan kalktığı, bir rivayete göre de Atlas Okyanusu'ndaki ıssız bir adaya sürüldüğü belirtilmekte ve bu bedduaya sebep olarak ankanın av bulamayınca küçük çocukları ya da genç kızları kapıp götürmesi gösterilmektedir.

Tasavvuf'ta anka değişik mânalarda kullanılmış, efsanevî özelliklerinden istifade edilerek bazı tasavvufî görüşler temsili olarak onunla anlatılmıştır. İlk sûfilerde rastlanmayan bu adı Rûzbihân-ı Bakî gibi şair ve âşik mutasavvıflar teşbih ve temsil unsuru olarak kullanmışlardır. Fakat bu kavramın tasavvufa iyice yerleşmesini, *Manîku't-tayr* isimli eserinde bu kuşu geniş olarak ele alan ve işleyen Attâr sağlamıştır. Ona göre anka birlik-çokluk (vahdet-kesret) gibi iki zıt kavramı ifade etmektedir. Sîmurg otuz kuş olarak ele alınınca çokluğu ifade eder, oysa varlığın birden çok olması vehmî ve hayalîdir. Anka gibi çokluğun da gerçekte adı var kendisi yoktur. Diğer taraftan sîmurg kuşların tek padişahı olması dolayısıyla birliği ve gerçek varlığı yani Allah'ı ifade eder. Efsanedeki anka hayali tasavvuf'ta çok değişik şekillerde işlenmiştir. İbnü'l-Arabî, *'Ankâ'ü muğrib fi ma'rifeti hatmi'l-evliyâ* ve *şemsi'l-mağrib* adlı eserinin